

HISTORIE OP ZOLDER

Een nader onderzoek naar de kapconstructie van het oude raadhuis van Oirschot

Herman Strijbos

Bij het onderzoek in het oude raadhuis van Oirschot (afb. 1) in het kader van ons artikel voor "Oog op Oirschot"¹ leek de kap van dat raadhuis op het eerste gezicht een ordentelijke middeleeuwse constructie, maar we maakten in ons artikel er al melding van dat er meer aan de hand was. Door omstandigheden was het toen niet mogelijk te komen tot een nader onderzoek, maar onze belangstelling was wel gewekt.

*Afb. 1
Het Oirschotse raadhuis aan het
marktplein, gezien vanuit het zuiden.*

1. H. Strijbos: Het laat-middeleeuwse raadhuis van Oirschot; in H. Mijland, L. van Hout en J. Lijten (red.), *Oog op Oirschot*, Oirschot 1990.

Afb. 2

De zolder met de spanten 1 tot en met 4.

Hoewel de constructie bestond uit een kromstijlgebint waarop een schaargebint was geplaatst (afb. 2, voor technische termen zie afb. 3), een manier van doen die typisch middeleeuws kan worden genoemd, ontbrak een consequent telmerken-stelsel. Verder waren de sporen grondig verrommeld en veel constructiedelen vertoonden de tekens van een eerder gebruik elders. Verder waren er brandsporen zichtbaar, vooral op een aantal spantbenen. Inmiddels is het gebouw door de NBKS ontruimd en heeft de antiekhandel Van der Steen er zijn intrek genomen. De zolder was daardoor aanvankelijk geheel vrij en wij kregen de spontane medewerking voor een nader onderzoek.

Een nadere kennismaking² (afb. 3)

Zoals het gehele raadhuis, heeft ook de kap zes traveeën. Aan beide einden, tegen de binnenzijde van de trapgevels, staan strijkspanten, spanten van een afwijkend model (de nummers 1 en 6 op tekening), waarvan de spantbenen hun steun vinden op de vloer op een afstand van de borstweringen omdat ze op die plek geen kostbare ruimte in beslag nemen.

De spanten genummerd 2 tot en met 5 hebben de opbouw met kromstijlen, zoals hiervoor al is beschreven. De kostbare kromstijlen, waarvoor speciale eikehouten balken vanaf hun jongste tijd krom werden gebogen om ze in de juiste vorm voor hun toekomstige plaats te doen groeien, werden meteen tegen de borstweringen geplaatst, waar ze door hun gebogen vorm zoveel mogelijk ruimte vrij lieten.

De kromstijlgebinten en de schaargebinten, en het strijkspant 1, vertonen ingekraste telmerken. Zoals gezegd vormen de telmerken geen compleet systeem. Lang niet alle onderdelen zijn gemerkt. Spant 1 vertoont twee merken, één aan de linkerzijde in de dekbalk van het onderste gebint, en het daarop geplaatste gebint vertoont een merk aan het linker spantbeen dat daarop is geplaatst. De beide merken lijken echter niet bij elkaar te horen. Meer systeem is te vinden in spant 2, waaraan een aantal malen)) of // voorkomt.

De verschillen tussen de tekens kunnen wijzen op linker- of rechter zijde, maar links komen zowel)) als // voor, rechts alleen //. Aan spant 3 vonden we slechts één merk, een V (rechts). Maar met name de onderdelen van dat spant vertonen vele inkepingen en toognagelgaten die er op wijzen dat de betrokken onderdelen in het verleden een andere functie moeten hebben gehad.

Aan spant 4 hebben we slechts twee telmerken kunnen ontdekken, beide ///. Spant 5 vertoont twee maal een V aan de rechterzijde en aan de linker zijde twee maal een teken dat te interpreteren valt als een ondersteboven geplaatste kromme V. Hiermee zou weer het onderscheid tussen links en rechts bedoeld kunnen zijn. Spant 6 vertoont geen telmerken, maar dat kan verband houden met het feit dat de zijde waaraan de telmerken voorkomen, en die bij het op de grond klaarmaken van de spanten aan de bovenzijde moet hebben gelegen, zoals bij alle overige spanten de oostzijde was. De zijde met de telmerken, zo die er waren, moet tegen de muur zijn geplaatst.

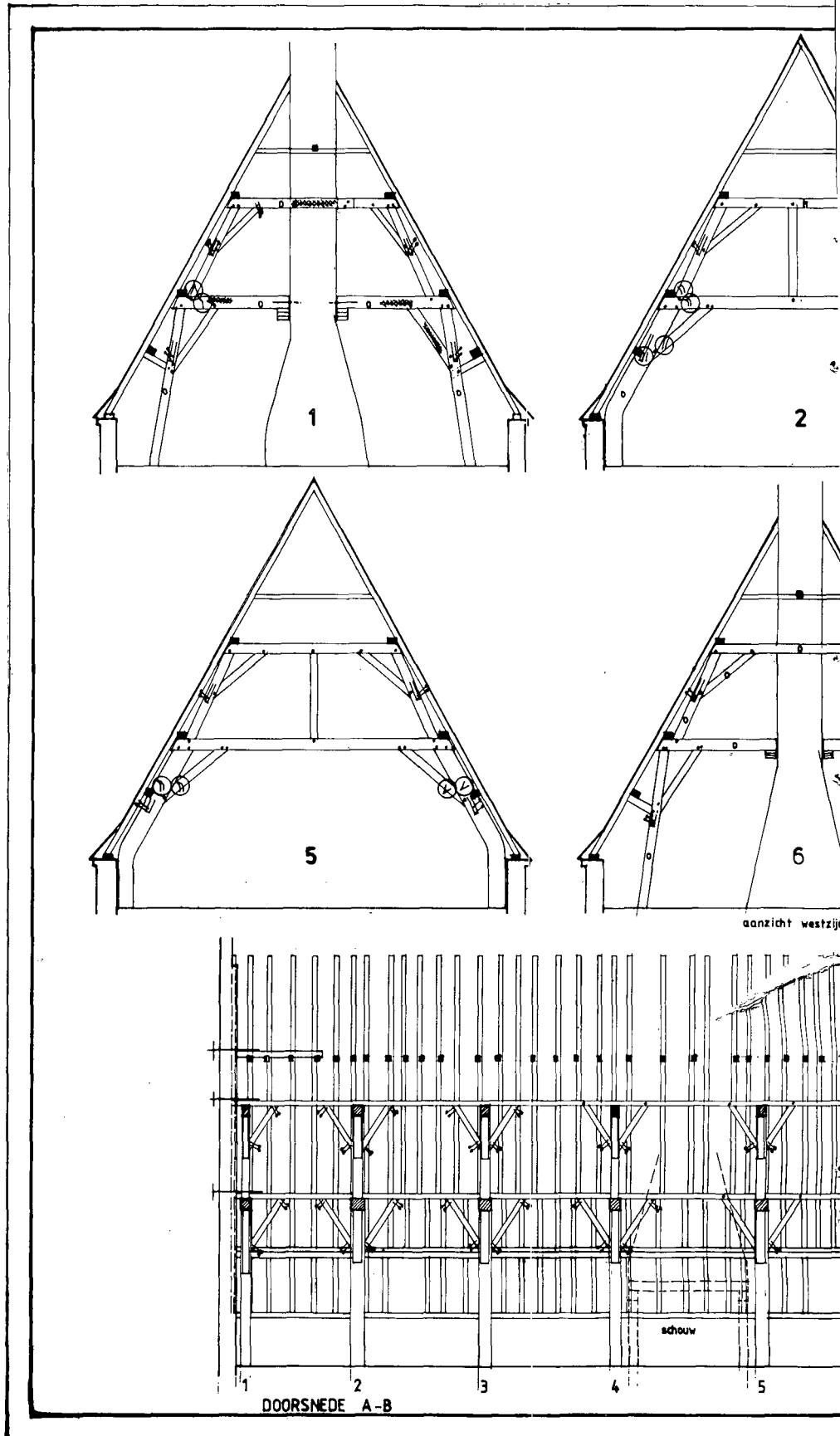
Opvallend is dat ondanks de onvolledigheid het spant 2 het daarbij behorende teken // heeft (als een Romeinse 2), het spant 4 het teken /// (afb.4), in de middeleeuwen gebruikelijk voor 4 en het spant 5 het teken V (de Romeinse 5). Het is gebruikelijk dat de spanten werden gemerkt in de volgorde waarin ze werden geplaatst. De nummering die wij hebben toegepast is ook daarop gebaseerd omdat het al vanaf het begin duidelijk was dat in die volgorde de spanten waren opgebouwd. De spanten 2, 4 en 5 wekken dus de indruk op hun oorspronkelijke plaats te zijn blijven staan.

De onderdelen van de gebinten zijn alle met pen-en-gatverbindingen, voorzien van houten toognagels (zie afb. 3), inengezet. Ook de schaargebinten zijn op die manier op de kromstijlgebinten geplaatst.

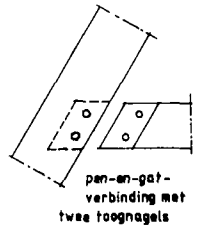
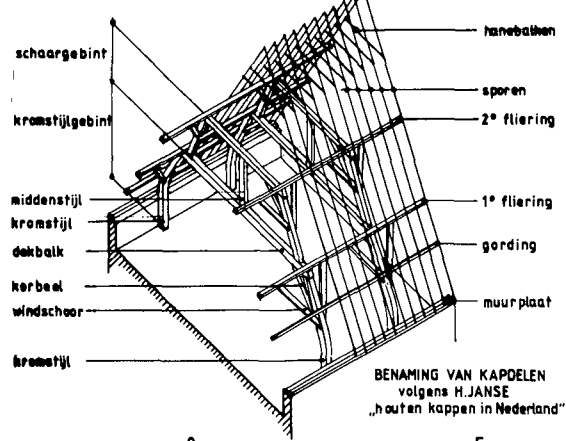
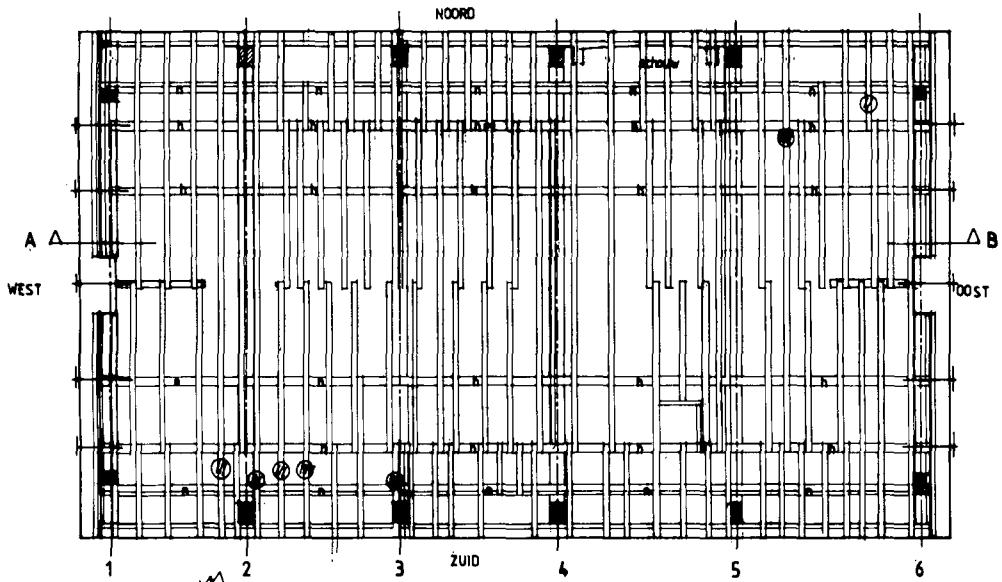
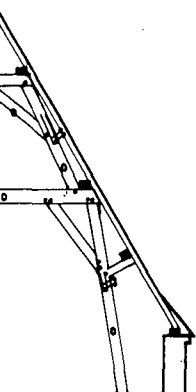
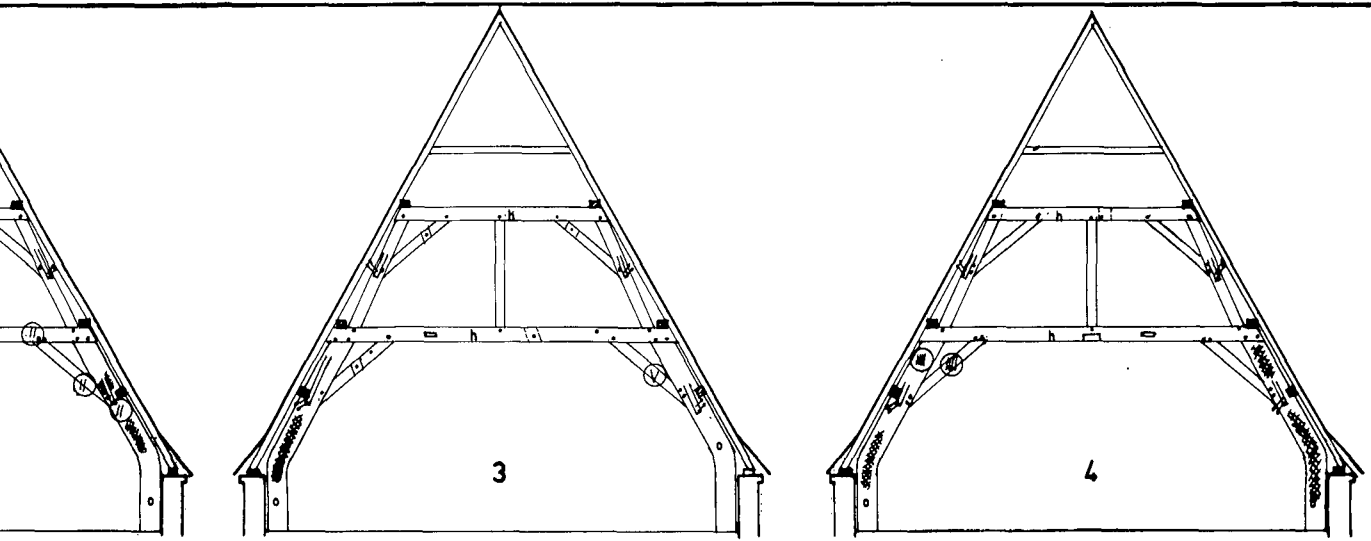
Op de krommers van de onderste gebinten is tussen fliering en muurplaat later aan weerszijden een gording toegevoegd. Op deze gordingen en over de flieringen zijn de sporen gelegd, die zonder tussenkomst van een nokgording tot sporenparen zijn verbonden, een typisch middeleeuwse constructie.

Ongeveer 230 centimeter onder de noklijn zijn die sporenparen meestal weer onderling verbonden met hanebalken. De verbindingen tussen de sporen onderling en tussen de sporen en andere constructiedelen zijn deels halfhoutse overkepingen met een toognagel geborgd, deels met gesmede nagels in elkaar gezet. Dat wijst er al op dat de sporen, die oorspronkelijk helemaal met

2. Voor benamingen en de constructiewijze van kapconstructies uit de late middeleeuwen is gebruik gemaakt van het standaardwerk op dat gebied: H. Janse: *Houten kappen in Nederland, 1000-1940*, Delft/Zeist 1989.

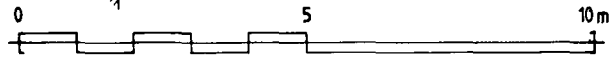

Afb. 3
 Bouwkundige tekening van de huidige
 kapconstructie.

- .. toonagels
- ↗ gespijkerde constructie
- h hergebruikte delen
- n nieuwe delen
- o vermoedelijk oorspronkelijke delen
- ⊕ brandsporen
- Ⓜ telmerken

BENAMING VAN KAPOELEN
volgens H. JANSE
„houten kappen in Nederland“

RAADHUIS TE OIRSCHOT
bouwhistorische verkenning kap schaal 1a50
oktober '92
februari '93

herman strybos

*Afb. 4
Eén van de beide ingekraste telmerken
aan spant nummer 4, links. Pas later, toen
verbetering van de staalkwaliteit hardere
beitels mogelijk maakte, werden
telmerken ingehakt.*

inkepingen en toognagels verbonden moeten zijn geweest, later zijn hersteld, maar dan met gesmede nagels.

De topgevels zijn met gesmede ankers verbonden aan de flieringen.

Over de laatste hanebalken in de sporen zijn dwarsbalkjes gelegd, doorgaans weer halfhouts overkeeft en waar dat niet het geval is voorzien van een oude inkeping daarnaast die dus geen functie meer heeft. Die dwarsbalkjes zijn weer met smeedijzeren ankers aan de gevel verbonden. De later toegevoegde gordingen daarentegen zijn niet verankerd.

Het is dus duidelijk dat de kapsporen zijn herschikt en deels vernieuwd.

Vandaar de onregelmatige onderlinge afstanden. Sommige sporen vertonen telmerken, maar omdat het oorspronkelijke aantal sporen niet meer aanwezig is en bovendien onze opmeting op dit punt noodgedwongen niet geheel exact is, is niet na te gaan hoeveel sporen op hun oorspronkelijke plaats liggen. Het is bovendien zeer wel mogelijk dat de gemerkte sporen hergebruikt zijn van elders, omdat de telmerken zijn gehakt, hetgeen er op kan wijzen dat ze van later datum zijn en bij herstelwerkzaamheden van nieuwe telmerken zijn voorzien.

De verbindingen tussen de windschoren en de flieringen zijn op de meeste plaatsen genageld. Op een aantal plaatsen, met name bij de spanten 4, 5 en 6, zijn de bovineinden aan de flieringen bevestigd met pen-en-gatverbindingen, voorzien van houten toognagels. Ook dat wijst op latere herstellingen. Het was echter ook in de Middeleeuwen wel gebruikelijk schoren aan één einde met pen-en-gatverbindingen te bevestigen aan de fliering en aan het andere einde met (de kostbare) gesmede nagels. Het bevestigen met pen-en-gatverbindingen aan beide einden in een éénmaal gestelde constructie is namelijk zonder te ruime pengaten te maken, niet mogelijk.

Het dakbeschot is geheel vernieuwd.

Geschiedenis

Zoals we telkens opnieuw hebben aangetoond, is de kap ingrijpend gerepareerd. Mede gezien de brandsporen lijkt het voor de hand te liggen dat brand daartoe aanleiding is geweest. Het is bekend dat in 1623 Oirschot is getroffen door een grote dorpsbrand, die moet zijn begonnen in de Koestraat, ten zuidwesten van het raadhuis.³ De Sint-Petruskerk is daarbij slechts met grote moeite gespaard gebleven, maar het is zeker denkbaar dat het nabijgelegen raadhuis wel is getroffen geweest voor wat betreft het meest westelijke deel en dat daarbij de sporen, die uiteraard het meest kwetsbaar zijn, het meest te lijden hebben gehad. Maar ook met het verval van de dakbedekking in latere jaren kunnen de sporen opnieuw zijn aangetast. Feit is dat, afgezien van de sporen die veel ingrijpender zijn opgelapt, aan de zwaardere delen van de kap de meeste reparaties herkenbaar zijn aan het westelijke deel.

Een schouw op zolder

In de vierde travee, tussen de spanten 4 en 5, vertoont de borstwering van de achtergevel de resten van een schouw. De licht hol gebogen en beroete achterwand is opgesloten geweest tussen twee gemetselde wangen van een steen dikte, waarop een steunbalk moet hebben gelegen (zie het gestippelde aanzicht in doorsnede A—B in afb. 3).

Aan de onderzijde van de achterwand zijn de resten zichtbaar van een aansluitende tegelvloer. Zouden we de schouw reconstrueren naar analogie van middeleeuwse schouwen die elders zijn aangetroffen, dan zou de boezem, die zich naar boven naar de schoorsteen moet hebben versmald, grotendeels boven het dak zichtbaar zijn geweest. Voor zover we weten zou dat een unicum zijn. Niettemin lijkt de schouw te behoren tot de oorspronkelijke bouw.

3. Zie *Oog op Oirschot*, J. Lijten, Het centrum van Oirschot, Vrijthof en Markt.

Dat op deze plaats ooit een schoorsteen aanwezig is geweest blijkt ook uit de opmetingstekeningen van architect Kok van circa 1930. De achtergevel vertoont in de betrokken travee een deels uitgebouwde schoorsteen die ongeveer een meter boven de verdiepingvloer aanzet en een meter of vier boven de dakvoet eindigt.

Uit de plattegrond blijkt dat ter plaatse in het woonvertrek, dat toen nog op de begane grond aanwezig was, een schouw aanwezig is geweest. In de gebogen achterwand van de schouw op de zolder is deze schoorsteen ook te zien, waar hij duidelijk herkenbaar is als een latere toevoeging. Deze schoorsteen tegen de buitenzijde van de achtergevel en de schouw op de begane grond zijn geheel uitgedragen bij de restauratie aan het einde van de jaren dertig van deze eeuw. Alleen de resten op de zolder, de gebogen achterwand, de sporen van de zijwangen en de later door de oude schouw getrokken schoorsteen aan de binnenzijde, zijn gebleven.

In de opdracht voor de bouw van het raadhuis uit 1513 is sprake van een woning. In Oog op Oirschot⁴ opperden wij de mogelijkheid dat de omschrijving: “enen cleynen woenuys dairaan te doen maken”, zoals de opdracht luidt, zou kunnen wijzen op een woning grenzend aan het gebouw, maar daarbuiten gelegen. Maar wellicht moeten we nu veronderstellen dat de woning op de zolder was ondergebracht. Van veel comfort kan daar geen sprake zijn geweest, maar een andere verklaring voor de schouw op de zolder hebben we niet voorhanden.

Besluit

Met ons gesnuffel op de zolder van het oude Oirschotse raadhuis hopen we weer wat te hebben toegevoegd aan de geschiedenis daarvan. Hier past een woord van dank aan Antiquiteiten M. van der Steen, die ons in de gelegenheid heeft gesteld nog eens terug te komen op onze studie van weleer.

4. Zie: *Oog op Oirschot*, H. Strijbos, Het laat-middeleeuwse raadhuis van Oirschot.